

Nesnesitelná lehkost tropického birdwatchingu

Vyrazit do „fildu“ s průvodcem sice vaši peněženku trochu provětrá, ale přidaná hodnota za to stojí (pokud vás ovšem v turisticky „vytuněném“ Pantanalu nedostane do spárů některý z nezkušených sezónních průvodců). Sami nemáte šanci vidět tolik, co s ověřeným průvodcem: žádná domácí příprava nenahradí tisíce hodin terénní zkušenosti. A hlavně průvodci vědí, kde přesně se daný druh dá vidět, či kde dokonce hnízdí. Podporovat místní průvodce má i ochránářský význam – často jde o bývalé pytláky (jako např. zde pan Faustino ve fantastickém východobrazilském státním parku Intervalles), kteří by se bez ekoturistiky vrátili ke své původní obživě.

Foto: Janoš Grim

Snad každý zájemce o ptactvo se někdy zasní nad tropickými opěřeními. Ta pestrost, hojnost, víření kolibříků... Hnát se „pouští i pralesem“... A snad každý ornito-nadšenec, odkojený blyštivými televizními dokumenty, byl poprvé tváří tvář tropické realitě zklamán: většina pozorování v lese končí nikoli zjištěním druhové příslušnosti, ale zjištěním, že vás pěkně bolí šíjové svalstvo, ruce máte vykroucené jak vývrtku a v hlavě zmatek, jaké že to tam nahoře v protisvětle mělo znaky, než to odletělo či odkráčelo za větev či chomáč listů. Jak si tedy tropický „birding“ užít?

Než vyrazíme

Kdy, kam a na jak dlouho vyrazit? „Kdy“ rozhodne zaměstnavatel, „na jak dlouho“ odpoví tolerantní drahá polovička a „kam“ určí vaše peněženka (tedy váš zaměstnavatel a vaše drahá polovička). Máte-li na výběr, sáhněte po klasické sérii Nigela Wheatleyho *Where to Watch Birds in...* (za „...“ můžete doplnit kterýkoli kontinent). Přes všechny aktuálnější zdroje zůstává tato řada knih svatým grálem pro každého ptáčího světoběžníka. Výběr nejzajímavějších lokalit s tím, jak se tam dostanete, kdy je nejlepší se tam dostat, co tam můžete vidět a co z toho i jinde a co jen tam – to vše jsou neocenitelné informace, které sice lze získat i z jiných zdrojů, ale za neefektivně delší dobu.

Je-li rozhodnuto „kdy, kam a na jak dlouho“¹ a máme-li rámcovou představu, co vlastně chceme a můžeme vidět, je čas doladit logistické detaily a aktualizovat „co a jak“. Jako v každém jiném případě, i v tropickém birdingu je ideální se zeptat zkušenějšího známého, který danou oblast navštívil. Nebo i „neznámého“: tzv. **trip reports**, tedy „zpráv z výletu“ (rozuměj fanatického pozorování ptáků), jsou na internetu k dispozici megabyty (např. <http://www.cloudbirders.com/>). Většinou uvádějí kompletní seznam pozorovaných druhů, lokalit a logistické detaily včetně použit(eln)é literatury. Zvlášť užitečné jsou trip-reportsy od účastníků zájezdů s profesionálními ptáčkařskými cestovkami (např. *Surfbirds*, *Limosa* a především *Birdquest*), kde je vysoká záruka věcné správnosti a aktuálnosti informací.

Začít určovat ptáky až v terénu podle atlasu bez přípravy je pošetilé i v mírném pásu; v tropech je to holé šílenství. Tropické ptáčkaření

je něco docela jiného než vyjít si na ptáky na Třeboňsko. Jednak je v „parném pekle džungle“ či „smrtící výhni savany“ druhů na jednotku plochy několikanásobně více, druhak jsou určovací zapeklitosti à la „sýkora lužní vs. babka“ spíš standardem než výjimkou. Přidejme k tomu plachost tropických ptáků a nepřehlednost některých prostředí (lesy, mokřady či jihoamerické *cerrado*) a máme nejlepší recept, jak v terénu pohořet.

Někdy je možné dourčit v terénu nedeterminované druhy později; poznámky o zbarvení a hlasových projevech jsou užitečné, ale snad ještě větší službu udělá **fotografie**. Kvalita řady snímků, které lze pořídit i obyčejným vybavením, sice neumožňuje jejich publikování, ale na určení často postačí. Hlavně umožňuje identitu zvířete konzultovat se zkušenějšími kolegy. Navíc i technicky neoslavná fotografie může mít dokumentační hodnotu, např. když po návratu domů zjistíte, že máte na fotce druhý výskyt ohroženého lelka pro Bolívii za dvě stě let,² nebo dosud nepopsané ptačí hnízdo a vejce nalezené v buění peruánského horského lesa.³

„Dlouhé hodiny domácí přípravy“ však vniče rozhodně nepřijdou. Samotný fakt, že se člověk ocitne v prostředí, kde s téměř 100% druhů nemá předešlou zkušenost, mluví sám za sebe. Proto je důležité „brát zodpovědně“ už výběr určovací literatury. Zatímco česky zatím nevyšla žádná **určovací příručka** na tropické ptáky, bude vám po letném pohledu do katalogů Amazon či NHBS třesit hlava nad tím, který z určovacích klíčů zvolit. O to více, jedete-li do země, pro kterou žádný terénní klíč zatím nevyšel (např. Bolívie).

Výběr nemusí být tak přímočarý, jak by se mohlo zdát. Třeba taková Brazílie. Slibný název *All the Birds of Brazil* (Souza 2006) láká ke koupi spisku s ilustracemi na úrovni mateřské školy – které vám spolehlivě zabrání určit cokoli, kromě čápa jabiru (to je ten s tím velkým zobákem). O stupínek výš je *A Field Guide to the Birds of Brazil* (van Perlo 2009), ale vzbuzuje otázku, zda autor druhy, které nakreslil, viděl v terénu. Zkratme další výčet a pojďme rovnou k věci: než kupovat atlas „na“ Brazílii je lépe vzít do batůžku dvě knihy, ani jednu z nich „na“ Brazílii: jednu na nepěvce (Rodriguez Mata a kol. 2006: *A Field Guide to the Birds of South America: Non-Passerines*), druhou na pěvce (Ridgely & Tudor 2009: *Field Guide to the Songbirds of South America*) celé Jižní

1 Rozhodně je dobré začít uživatelsky příjemnou a ptáčkařsky snadnější zemí (Grim 2013: Ptačí svět 20(4): 22–24).

2 Grim & Šumbera 2006: *Wilson Journal of Ornithology* 118(1): 109–112.

3 Vaicenbacher, Grim & Greeney 2014: *Cotinga* 36: 56–57.

Foto: Tomáš Grim

Typický tropický lesní pták není pestrobarevný papoušek či tangara, ale unyle vybarvený novosvětový tyran či starosvětový bulbul. Navzdory tvrzením, že lákání ptáků pískavými a sykavými zvuky (tzv. pishing) v tropech nefunguje, přiměla ke spolupráci tohoto bulbulčíka horského (*Ixos mccllellandii*) autorova bizarní zvukotvorba. Bukit Fraser, Malajsie.

Foto: Tomáš Grim

Pozorování ptáků v „dešťáku“ často připomíná návštěvu impresionistické galerie. Určování ptáků podle okamžitého dojmu (tzv. jizz) zde proto hraje prim – většina opeřenců se jen mihne listovím či jako myš šustne podrostem. Turako Bannermanův (*Tauraco bannermani*) je v důsledku likvidace horských lesů ohroženým druhem, který se vyskytuje jen v miniaturním areálu v kamerunských Bamenda Highlands.

Ameriky.⁴ Více je někdy opravdu více. A máte-li záslusk na nejlepší místo na pozorování ptáků na světě, tedy mokřad Pantanal (převážně brazilský), je volba jasná: precizní atlas *Birds of Brazil: The Pantanal and Cerrado of Central Brazil* (Gwynne a kol. 2010).

Podle hlasu poznáš ptáka

Ptáci v tropech jsou často plašší než „u nás“ (nejvíc asi v jihovýchodní Asii) a dobře vědí proč. Už jen to, že na indonéské trhy s domácími mazlíčky se dovážejí ptáci z Číny, naznačuje, že pozorovat místní opeřence nebude právě snadné (přísliví „nosit dříví do lesa“ se jeví nevýstižné, vezmeme-li v potaz, že Indonésie je jedním z hot-spots, míst s tzv. megadiverzitou organismů). Jednak z toho plyne nutnost být v terénu méně nápadný než v mírném pásu, jednak se při určování spoléhat více na hlasové projevy.

K dispozici jsou dnes stovky CD titulů s nahrávkami ptačích hlasů ze všech koutů světa. Proč platit za CD, když máme xeno-canto (<http://www.xeno-canto.org/>) či IBC (<http://ibc.lynxeds.com/>)? CD nahrávky jsou typicky technicky kvalitnější (minimum šumu a rušivých druhů

4 Vaicenbacher & Grim 2010: Vesmír 89(10): 602–607.

v pozadí) a z hlediska determinace navíc 100% správné. Každopádně jsou nahrávky ptačích hlasů, ať už jakékoli provenience, nenahraditelnou pomůckou – např. v lese 90% ptáků určíme podle hlasu, ne podle vzhledu (který nevidíme).

Jako vždy, i zde je zlatá střední cesta optimem. Nejdřív si naposloucháme klíčové druhy, tj. ty běžné a zároveň nesnadno viditelné, z kvalitních nahrávek, tedy tak, jak je v terénu zpravidla *neuslyšíme*. A pak zpět do reality: naposloucháme si je znovu na nekvalitních nahrávkách, kde „ruší“ další druhy.

Vůbec nejlepším pomocníkem ptáčkaře připravujícího se na výlet za novými obzory a opeřenci je však ROM. Pro některé tropické země jsou k dostání CD-ROMy a DVD-ROMy, které umožňují zároveň poslouchat hlasové projevy a prohlížet fotografie daných druhů, případně v několika různých oknech srovnávat hlasové a vizuální charakteristiky více druhů zároveň.⁵ Kde jsou ty časy, kdy nedílnou pomůckou při určování ptáků byla brokovnice (či kulovnice – dle velikosti determinovaného zvířete) a srovnávací vycpaniny v muzeích?

5 Grim & Vermouzek 2005: Sylvania 41: 147–150.

Foto: Tomáš Grim

Ptáčkař či fotograf si po horkých chvilkách v lese může úspěšně lízat rány u krmítka, jako např. zde v parku Selvatura v kostarickém Monteverde. Samce kolibříka fialkového (*Campylopterus hemileucurus*) mezi půlstem kostarických druhů kolibříků nezamění ani úplný laik.

Foto: Tomáš Grim

Harpýje pralesní (*Harpia harpyja*) je „špekem“ nejtěžšího kalibru pro každého tropického ptáčkaře. Reserva Nacional Tambopata, Peru.

Jak na ně

- Jak ví každý našinec, pozorovat ptáky je nejsnadnější na krmítku. U rovníku je tomu nejinak. V tropech je např. mnohem vyšší zastoupení plodožravých druhů než v mírném pásu. Nekoukejme proto jen po ptáčích, ale i po stromech, které právě plodí. Podobnou službu udělají amazonské jílové lizy, kam si hejna papoušků přilétají snížit svůj sodíkový deficit (nejde o neutralizaci toxinů, jak se tradičně uvádí).
- Především někteří lesní ptáci Latinské Ameriky sledují roje nájezdních mravenců (někdy mylně označovaných jako stěhovaví mravenci – ti žijí v Africe). Takový mravenčí roj – a jej provázející mravenčíky, hrnčířky, klouzálky a další ptáky, včetně zimujících migrantů – lze snadno zaznamenat už po sluchu. Mimořádně „mravenčí“ ptáci nežerou mravence, ale hmyz či drobné obratlovce, které mravenci vyplašili. Mravenčí roj vám ani nemusí vzlézt do nohavic, i tak jde o adrenalinový zážitek!
- Určovací znaky jsou často neobvyklé. Např. na typickém „univerzálním zeleném“ kolibříkovi je třeba si nejprve všimnout délky, tvaru a zbarvení zobáčku. Jaká je asi úspěšnost začátečníka při určování, odhadne každý, kolem něhož takový svišťoun (snad trefnější označení než pro rorýse) prosvištěl či na zlomek vteřiny zavířil.
- V tropech se mnohem častěji než u nás setkáte se sesterským druhem, které se od sebe oddělily teprve nedávno, a jsou si tedy k nerozeznání podobné. V kombinaci s novostí všeho, co v tropech nováček uvidí, je to jeden z hlavních důvodů, proč nejsou výsledky prvních cest nijak oslnivé (a proč se naučit ptáčích hlasy!).
- Obecně můžete předpokládat, že uvidíte kolem třetiny druhů, které se v oblasti potenciálně v danou dobu vyskytují. Dostat se přes padesát procent už je úspěch. Proč? Během několikadenního pobytu nejde navštívit všechny typy biotopů a většina tropických druhů je vzácných – malá šance, že je potkáme.

Řadu druhů lze od jejich příbuzných spolehlivě rozlišit jen podle hlasu (např. mnozí tyrani rodu *Myiarchus*, *Tyrannus*, *Elaenia* apod.). V jiných případech je hlas jediným (!) znakem, který může k určení posloužit (např. někteří štidláci rodu *Scytalopus*). Před cestou je tedy nejužitečnější soustředit se právě na naučení se takovýmto hlasům.

Specifika tropického opeřenstva

Tropičtí ptáci jsou jiní. Hodně jiní. Nejde jen o „esoterické“ záležitosti, jako jejich ekologii, hnízdní chování či evoluční procesy.⁶ A nejde ani o to, že je jich naprostá většina – mírný pás je v prvním přiblížení „ptákůprostý“.

Tropičtí ptáci jsou plašší, nejen vlivem člověka, ale i proto, že žijí v prostředí s vyšším rizikem predace. Více než v Evropě či Severní Americe tu platí nenápadné chování a oblečení. Ze stejného důvodu má větší význam playback a lákání ptáků sovím či „pěvcím“ pískáním. A rozhodně se vyplatí zainvestovat do místního průvodce – zvláště bývalí pytláci mají fenomenální pozorovací a determinační schopnosti.

Pro určování je nezbytné mít alespoň základní představu o biotopech v dané oblasti. Řadu druhů sice najdeme téměř všude, ale většina jsou biotopoví specialisté: vám třeba může být jedno, jestli jsou v savaně nadzemní mraveniště a termiště, lelkovi bělokřídlému to jedno rozhodně není. Podobně určování urychlí znalost vegetačního patra, které upřednostňují různé lesní druhy.

6 Grim & Remeš 2006: Vesmír 85(8): 462–472.

Foto: Tomáš Grim

Asi nevyšší ptačí diverzitu na světě v rámci nížin najdeme tam, kde se setkávají hranice Ekvádoru, Kolumbie a Peru. V ekvádorské rezervaci Cuyabeno se díky sezónním záplavám dostaneme ke zvířatům po část roku snadněji na loďce, než pěšky. Předmětem zájmu fotografa je kormorán neotropický (*Phalacrocorax olivaceus*).

Ohledně biotopu je často nutné volit mezi dvěma alternativami: buď chceme vidět pěkné ptáky, nebo pěkné prostředí. Více druhů (pokud nám jde o to, zachytit co největší druhovou diverzitu) uvidíme mimo les, nebo na jeho okraji, ideálně z široké cesty ve svahu. Nejlépe mluví čísla: v nádherném primárním lese v bolivijském národním parku Madidi (podle některých odhadů místo s vůbec nejvyšší ptačí diverzitou na světě) se mi během prvního dne podařilo určit třináct (čísla 13) druhů ptáků; v ohavných ohořelých křoviskách za smetištěm u venezuelské vsi Bruzual jsem za necelý den pozoroval přes sto druhů ptáků a ještě před večerem odešel se zrakem upřeným do země do hospody (abych už nic dalšího neviděl – z tsunami pro mě dosud neznámých druhů se mi točila hlava).⁷

Ve všech tropických oblastech a zvláště v Latinské Americe pak ptáčka zaskočí tzv. feast and famine situation. Kratičká „hostinná“ období frenetické aktivity, kdy jsou ptáci všude a pozorovatel je doslova zahlcen, jsou oddělená nesnesitelně dlouhými „hladomornými“ hodinami, kde je všude ticho a klid.

Tomu odpovídá i mnohem rychlejší dynamika „ranního chorálu“. U nás ptáci začínají zpívat postupně a zpěvná aktivita relativně pomalu klesá do pozdních dopoledních hodin. V tropech jde spíše o náhlý výbuch sopky, která rychle vyhasne krátce po rozednění.

Při pobytu v tropech je třeba si zvyknout i na další pro Evropana dosti nezvyklou věc: zatímco u nás uslyšíte za den tucty pěnkav, koňader a budníčků menších, v tropech uvidíte typický druh jednou, dvakrát za den a konec. V tropech sice žije mnohem více druhů než u nás (v amazonském deštném lese na jednotku plochy asi desetinásobně), ale počet jedinců je prakticky stejný. Z toho plyne, že průměrná hnízdní hustota tropického ptačího druhu je řádově menší než u nás. Pravděpodobnost opětovného pozorování daného druhu je proto nízká. Takže vězte, že podstatná část toho, co se vám nepodařilo určit, byly druhy, které jste pak už nikdy neviděli.

7 Kdybych se tehdy v obou místech držel vlastních rad (domácí příprava, znalost hlasů, pishing, playback apod.), nebyla by kořist tak hubená. Nicméně základní poučení (otevřené prostředí vs. les) zůstává platné.

Tomáš Grim učí na katedře zoologie Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se především hnízdním parazitismem a urbanizací ptáků.